Hazoor Sallallahu Alaihi wassalam Jan jay Hayaat Mubaarak Jaa Chand Waaqia Maulana Jaan Muhammad Bhutto

حُضورﷺ جن جِي حَيَات مُبَارَڪَ جا چَند وَاقعَا

مولانا جان محمد ڀٽو

سيرت النبيﷺ ! سيرت جي معنيٰ آهي چال **چلت**. هي تمام وسيع موضوع آهي. حضور ﷺ جي 23 ساله نبوت واري زندگي ۾ 40 سال نبوت کان اڳ پوري 63 ساله زندگي اسان لاءِ مشعل راه آهي. لقد ڪان لڪم في رسول الله اُسوة حسنة“ حضور ﷺ جي زندگيءَ ۾ اوهان لاءِ بهترين نمونو موجود آهي. حضور ﷺ جي سوانح حيات، سندن اخلاق ۽ عادت، سندن انفرادي ۽ اجتماعي زندگي، سندن سياسي ۽ سماجي زندگي، مطلب ته هي سڀ سيرت جا مختلف پهلو آهن، جن جي مثان هزارين ڪتاب ڪئي زبانن ۾ لکجي چڪا آهن، پر حضور ﷺ جي زندگي پاڪ جا ايترا ته پهلو آهن ۽ هر هڪ پهلوءَ جون ايتريون ته تقاضائون آهن جو ڪو به ڪتاب لکندڙ انجي حق ادا ڪرڻ جي عويٰ ڪري نه

ٿو سگهي. سيرت پاڪ تي اڄان به قيامت تائين لکبو رهبو ۽ انجي لذت ۽ شيرينيءَ ۾ ڪا ڪمي محسوس نه ٿيندي.

اڄ کان 1453 ورهيه اڳ جڏهن دنيا بلڪل گمراهه ٿي چڪي هئي. انسان جنهن کي اشرف المخلوقات جو شرف حاصل هو شرڪ ۽ ظلم ۾ متبلا ٿي راه حق کان هٽي چڪو هو انوقت رب ڪريم کي وري به هن ڌرتيءَ وارن تي رحم آيو ۽ پنهنجو آخري نبي محمد مصطفيٰ ﷺ موڪلي انڌيري ۾ روشنيءَ جو انتظام فرمايو. حضرت محمد ﷺ جو جنم عرب جي مشهور شهر مڪہ ۾ سومر جي ڏينهن پره ڦٽڻ کان پوءِ سج اپرڻ کان اڳ ربيع الاول جي مهيني ۾ ٿيو. تاريخ ۾ البت اختلاف آهن. چاڪاڻ ته ان زماني ۾ عرب جنم جو ڏينهن ڪونه ملهائيندا هئا. حضور ﷺ جي والده ماجده جو نالو آمنہ هو ۽ سندن والد بزرگوار جو نالو عبدالله پاڻ اڃا امان سائڻ جي پيٽ ۾ هئا ته سندن والد بزرگروار هن دنيا مان گذاري ويو. پاڻ سڳورا ڄمندي ئي يتيم هئا. جنهن مائيءَ دائي کين نپايو ۽ کير پياريو ان جو نالو حليمه هو. ڇهن سالن جا ٿيا ته سندن والده سڳوري کائن هميشہ لاءِ جدا

ٿي ويئي ۽ پاڻ سڳورا پنهنجي زندگي پنهنجي ڏاڏي عبدالمطلب جي سرپرستيءَ هيٺ گذارڻ لڳا. خدا جو شان، اٺن سالن جي عمر ۾ ڏاڏي سائين جو سايو به سندن سر تان هٽي ويو ۽ پاڻ پنهنجي سڳي چاچي ابو طالب وٽ رهڻ لڳا. عرب ۾ ٻڪريون چارڻ عزت ڀريو شوق تصور ڪيو ويندو هو. پاڻ سڳورا ڏهن سالن جي عمر ۾ ٻڪريون چارڻ لڳا، دنيا ڏٺو پئي ته هڪ ڌنار آهي چند ٻڪريون چاري رهيو آهي، پر ان وقت ڪنهن کي اها خبر ڪانه هئي ته هي شخص اڳتي هلي پوري دنيا جي انسانن جو ڌنار ٿيندو. حضور ﷺ جن 13 سالن جي عمر ۾ پنهنجو آبائي پيشه تجارت اختيار ڪيو. تجارت اندر امانت ۽ صداقت ۾ ايترو مشهور ٿي ويا جو 19 سالن جي عمر ۾ ماڻهن سندن نالي وٺڻ جي بجاءِ کين امين ۽ صادق جي لفظن سان پڪاريندا هئا. 25 سالن جي عمر ۾ بي بي خديجه رضه سان شادي ڪيائون. ان وقت بي بي صاحبه جي عمر 40 سال هئي ۽ بيوه هئي. بي بي صاحبه پنهنجي سيرت ۽ اخلاق ۾ ايترو ته بلند هئي جو ماڻهو کيس طاهره يعني پاڪيزه چوندا هئا. ”الطيبت للطيبين.“ بي بي صاحبه وڏي مالدار عورت هئي. واپار ۾ سرمايو

هجي بي انداز ۽ وري وڌڻ لاءِ صلاحيتون هجن محمد عربي صلى الله عليه وسلم جون، پاڻ سمجهي سگهو ٿا ته هن مال ۾ ڪيترو نه اضافو آيو هوندو. دنيا ۽ دولت جي بي پرواهي هئي مگر دل ۾ هڪ سور هو. خلق خدا تباهيءَ جي ڪڏ ڏانهن وڃي رهي هئي. شرڪ، ظلم، قتل، غارت، ننگي، چوري، جوا، شراب خوري، مطلب ته هر عيب انهن ماڻهن ۾ موجود هو.

نيٺ حضور صلى الله عليه وسلم جن هنن برن ماڻهن ۽ سندن براين کان بيزار ٿي وڃي غار حرا ۾ تنهائيءَ جا ڏينهڙا گذارڻ لڳا. هن وقت حضور صلى الله عليه وسلم جي عمر 35 سال هئي. جڏهن 40 سالن جي عمر کي پهچن ٿا ته رب العزت رهنمائي فرمائي ٿو. "ووجدڪ ضالا فهديٰ" (الله توکي پليل ڏٺو پوءِ هدايت ڪيائين) حضور صلى الله عليه وسلم جي اها ڪهڙي پل هئي ۽ کين ڪهڙي هدايت ملي؟ هي گمراه دنيا، ماڻهو جهنم جي ڪڏ جي ڪنڌيءَ تي بيٺا آهن، تون انهن کي ڪنهن جي حوالي ڪري وڃي غار حرا ۾ عافيت جي زندگي گذاري رهيو آهين. تنهنجو مقام گوشه نشيني نه آهي. خلوت کي ڇڏ اسان تنهنجي رهنمائي ڪريون ٿا: ماڻهن جا عقائد توحيد رسالت ۽ آخرت جي سلسلي ۾ صحيح ڪر، انهن

ڪي بااخلاق بناءِ ۽ ڪين منظم ڪري اهو معاشرو قائم ڪر جنهن ۾ نيڪي پروان چڙهي ۽ برائي دٻجي رهي. چاليهه سال عمر آهي رمضان شريف جو مهينو آهي، غالباً تاريخ 27 آهي. پاڻ سڳورا غار حرا ۾ ويٺا آهن. اوچتو هڪ ماڻهو ظاهر ٿئي ٿو سندس هٿ ۾ ڪتاب آهي. حضور صلى الله عليه وسلم کي پاڪُر پائي زور ڏيئي چوي ٿو ”اقراء“ (هي ڪتاب پڙهه) حضور صلى الله عليه وسلم فرمائن ٿا ته آءٌ پڙهيل ڪونه آهيان. اها حقيقت آهي ته حضور صلى الله عليه وسلم جن پڙهيل ڪونه ها. يا ته ڪين ننڍي هوندي پڙهڻ جو موقعو نه مليو يا وري خود رب سائين جي اها مرضي هئي ته سندس حبيب فقط سندس ئي شاگرد ٿي رهي ڪنهن ٻئي جي آڏو شاگرديءَ جا گوڏا پڇي نه ويهي. ان شخص وري به حضور صلى الله عليه وسلم کي پاڪر پائي زور ڏيئي چيو ته ”اقراء“ حضور صلى الله عليه وسلم جن ساڳيا الفاظ فرمايا ته آءٌ پڙهيل ڪونه آهيان. ان ماڻهو ٽئين دفعي به پاڪر پائي زور ڏيئي چيو، پڙهه (قرآن کي) پنهنجي رب جي نالي سان جنهن پيدا ڪيو. رت جي دڳي مان انسان کي پيدا ڪيائين. پڙهه تنهنجو رب ڏاڍو ڪريم آهي، جنهن قلم جي ذريعي علم سيکاريو. انسان کي اهو علم ڏنائين جنهن کي هو نه

ڇاڻندو هو. ائين چئي هو ماڻهو غائب ٿي ويو. حضور ﷺ جن ڏاڍو پريشان ٿيا ته هي ڇا معاملو آهي. اتاهون اٿيا. ڏڪندي ڏڪندي بي بي خديجه رضه وٽ پهتا ۽ فرمايائون ته مون تي چادر وجهو. بي بي صاحبه مٿن چادر يا ڪو ڪمبل وڌو. جڏهن ڪين ڪجهه آرام آيو، خوف ۽ هراس جي ڪيفيت دور ٿي ته بي بي صاحبه کي سارو قصو ڪري ٻڌايائون ۽ فرمايائون ته مون کي ساهه جو خوف آهي. بي بي صاحبه فرمايو ”ائين ڪڏهن نه ٿيندو. خدا جو قسم، رب سائين توکي ڪڏهن به پريشان نه ڪندو. تون مائٽن سان چڱو هلين ٿو سچ ڳالهائين ٿو، ماڻهن جون امانتون ادا ڪرين ٿو، تون يتيمن جو يار آهين، مسڪينن جو مددگار آهين، ڏکويلن جو غمگسار آهين.“ پوءِ بي بي صاحبه حضور ﷺ جن کي ساڻ ڪري پنهنجي سوٽ ورقه بن نوفل وٽ ويئي. هو 90 سالن جو پوڙهو ۽ سخت ضعيف هو. اکين کان به ويهجي ويو هو. عيسائي مذهب اختيار ڪيو هئائين. عربي ۽ عبرانيءَ ۾ انجيل لکندو هو. وڏو عالم هو. بي بي صاحبه ان کي چيو ته ڪجهه پنهنجي پائٽي جو حال احوال ٻڌو. حضور ﷺ جن ڪيس سمورو قصو ڪري ٻڌايو. ورقه

چيو ته ”هي اهو ئي وحي آهي جيڪو الله تعاليٰ موسيٰ عليہ السلام تي نازل ڪيو هو.“ وڌيڪ چوڻ لڳو ته ”افسوس مان جيڪر تنهنجي دور نبوت ۾ جوان هجان ها ۽ جيڪر ان وقت تائين زنده رهان هان، جڏهن تنهنجي قوم توکي ملڪ مان لوڏيندي.“ حضور ﷺ فرمايو ته ”ڇا هي مون کي هتان لوڏي ڪيندا. ورقه چيو ته ”ها، ڪڏهن ائين نه ٿيو آهي ته ڪو شخص اها ئي شيءِ کڻي آيو هجي جيڪي تون کڻي آيو آهين ۽ ماڻهو ان جا دشمن ٿي نه بيٺا هجن. مان جيڪڏهن جيئرو رهيس ته تنهنجي ضرور مدد ڪندس.“ غار حرا ۾ پهريون دفعو وحي اچڻ کان پوءِ ڪجھ ڏينهن وري وحي اچڻ بند ٿي ويو. نيٺ هڪ ڏيهن سوره مدثر جون ابتدائي آيتون نازل ٿيون. ”اي اوڇڻ ڍڪڻ وارا! اٿ ۽ خبردار ڪر، پنهنجي رب جي وڏائيءَ جو اعلان ڪر، پنهنجا ڪپڙا پاڪ رک، گندگيءَ کان پري رھ، زياده حاصل ڪرڻ لاءِ احسان نه ڪر ۽ پنهنجي رب جي خاطر صبر ڪر“ هنن آيتن ۾ الله تعاليٰ پنهنجي رسول کي حڪم ڏنو ته اٿ نبوت جي ڪم جو آغاز ڪر. انهن آيتن ۾ کين هي به ٻڌايو ويو ته توکي ڪهڙو ڪم ڪرڻو آهي ۽ ان ڪم لاءِ تنهنجو اخلاق ۽

معاملات چا هئڻ گهرجن. هي ڪم تون ڪهڙي نيت، ذهنيت ۽ ڪهڙي طرز فڪر سان ڪندين. ڪين هن ڳالھ ڪان بہ خبردار ڪيو ويو تہ توکي ڪهڙا حالات پيش ايندا ۽ تون انهن جو مقابلو ڪهڙيءَ طرح ڪندين. هي نبوت جو پهريون دور هو. ٽن سالن تائين پاڻ سڳورا لڪ چپ ۾ دعوت ۽ تبليغ جو ڪم ڪندا رهيا ۽ خاص طرح انهن ماڻهن سان مليا جيڪي حال محرم هئا. انهن ۾ بي بي خديجہ رضہ. حضرت علي رضہ، حضرت زيد رضہ، حضرت ابوبڪر رضہ وغيره هئا. جن دعوت کي ٻڌو ۽ اسلام قبول ڪيو. آخر اهو سج جيڪو دنيا کي روشن ڪرڻ لاءِ اڀريو هو ڪيترو وقت لڪل رهندو، پاڻ سڳورا کلي طور دعوت ڏيڻ لاءِ ڪوه صفا تي آيا ۽ زور سان پڪاريائون، يا صباحاً، يا صباحاً. هي اهي لفظ هئا جو مصيبت جي وقت ۾ ماڻهن کي گڏ ڪرڻ لاءِ عرب استعمال ڪندا هئا. قريش ننڍا وڏا سڀ اچي گڏ ٿيا. تڏهن پاڻ سڳورن فرمايو تہ ”اي انسانو! جيڪڏهن مان توهان کي ٻڌايان تہ هن جبل جي پويان هڪ ڌاڙيلن جو ٽولو توهان تي حملي ڪرڻ لاءِ ويٺو آهي. چا توهان منهنجي ڳالھ تي اعتبار ڪندا.“ سڀني يڪ آواز ٿي چيو تہ بالڪل

اعتبار ڪنداسين. تو اڄ ڏينهن تائين ڪڏهن به ڪوڙ نه ڳالهايو آهي. اسان توکي صادق ۽ امين چوندا رهيا آهيون. تڏهن پاڻ سڳورن فرمايو ته ”اي انسانو! ”قولوا لاالہ اِلاالله تفلحون“ (سڀيئي چئو ته الله کان سواءِ ڪو ٻيو معبود نه آهي ته اوهان ڪامياب ٿيندؤ).

آءٌ هتي هيءَ ڳالهه ٻڌائيندس ته اسلام ڪو انهيءَ معنيٰ ۾ مذهب نه آهي جنهن لاءِ (رليجن) جو لفظ استعمال ٿيندو آهي. اسلام عيسائيت، يهوديت ۽ هندومت وانگر چند رسومات ۽ عبادات جو مجموعه نه آهي، بلڪ هي بين الاقوامي تحريڪ آهي. نظام حيات آهي. دنيا جي محدود تحريڪن کي نصب العين دستور ۽ منشور هوندو آهي. ۽ هو پنهنجي ڪارڪنن ۽ ميمبرن جي خاص طريقي سان تربيت ڪنديون آهن. اهڙي طرح اسلام به هڪ نصب العين پيش ڪري ٿو ته انسانن کي انسانن جي ٻانهپ کان آزاد ڪري کين محض خالق اڪبر جو ٻانهو بڻايو وڃي. انسان نه ته خدا ٿي سگهي ٿو نه وري خدا کان سواءِ ڪنهن ٻئي جو ٻانهو ٿي سگهي ٿو. بلڪ انسان پنهنجي رب جو خليفو نائب ۽ عبد آهي. جيڪي تحريڪ اسلاميءَ جا ميمبر بڻيا انهن کي مسلمان چيو ويو ۽ نان

ميمبرن کي ڪافر ۽ مذبذبين کي منافق. تحريڪ جي پوري مقصد کي سمجهڻ لاءِ کين هڪ ڪلمہ لا الہ اِلا الله محمد رسول الله ڏنو ويو. حضور ﷺ جن جڏهن صفا جبل جي گرد گڏ ٿيل ماڻهن اڳيان ڪلمو پڙهيو ته عرب پوريءَ ڳالھ کي سمجهي ويا ۽ ٿوريءَ دير لاءِ خاموشي ڇانئجي وئي. آخر ان سڪوت کي ٽوڙڻ وارو پهريون ماڻهو سردار ابو لهب هو، جنهن حضور ﷺ ڏانهن پٿر اڇلائيندي چيو: ”تبالڪ الهذا جمعتنا“ (هلاڪ ٿئين هن ڳالھ لاءِ تو اسان کي گڏ ڪيو آهي). ڪملي پاڪ مان هن سمجهي ورتو ته هن تحريڪ جي ڪاميابيءَ کان پوءِ اسان جي خداوندي ختم ٿي ويندي. خطره جي گهنٽي وڄي وئي. سردار، جنهن کي اسان سنڌ ۾ وڏيرو يا رئيس ۽ پنجاب ۾ چوڌري چوندا آهيون، گڏ ٿي ويا. يهودين جي عالمن ۽ عيسائين جي پيرن ۽ فقيرن کي به پاڻ سان ملايائون. ”عوام ڪالانعام.“ عام ماڻهو ڍورن وانگر پنهنجي پوتارن، پيرن ۽ مولوين جي ڪڍ لڳي پيا. تحريڪ جي سخت مخالفت شروع ٿي وئي.

عوام ۾ ڪجھ سوچڻ ۽ سمجهڻ وارا به هئا، جن کي مستوط طبقه چيو ويندو آهي. ليڪن انهن ۾ به اڪثريت

پست همت وارن جي هئي. هو ڪڏهن تسليم ڪندا هئا ۽ انهيءَ ڳالھ جو اظهار ڪندا هئا ته تحريڪ اسلامي بالڪل حق ۽ سچ آهي، ليڪن هنن حالتن ۾ ان جي ڪاميابي مشڪل آهي. پر جن ماڻهن جو حوصلو بلند هو، سندن مٿي ڪنهن ٻئي خمير مان ڳوٿل هئي، انهن جي دل ۽ گردا شير وارا هئا، انهن حق جي ساٿ لاءِ سڀني مصيبتن کي منهن ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ۽ پوري عزم سان ڪفن ڪلهن تي رکي حضور ﷺ جي خدمت ۾ پهچي اسلام قبول ڪيو.

هن اسلامي تحريڪ ۾ پهريون پهريون رڪن بڻجڻ جو شرف عورت کي نصيب ٿيو، يعني بي بي خديجه الڪبريٰ رضي الله تعاليٰ عنها. ٻارن مان حضرت علي رضه اڳتي ويو، جڏهن ته ان وقت سندن عمر 10 سال هئي. غلامن مان حضرت زيد رضه ۽ وڏن مان حضرت ابوبڪر رضه مشرف باسلام ٿيا ۽ تحريڪ لاءِ ڪم شروع ڪري ڏنائون. حضور ﷺ جن دارارقم ۾ پنهنجي ساٿين صحابه ڪرام جي تعليم ۽ تربيت جو ڪم شروع ڪري ڏنو.

هي اسلامي تحريڪ جو پهريون مدرسو هو، جنهن ۾ قرآن پاڪ جي تعليم ڏني ويندي هئي. خلفاءِ راشدين ۽ وڏا وڏا صحابه جن دنيا جي قيادت ڪئي ۽ انسانن کي صحيح رهنمائي ڏني سڀ انهيءَ مدرسه جا فارغ تحصيل ۽ سند يافته ها. هر تحريڪ کي آزمائشي چند مرحلا درپيش ايندا آهن. هي سنت الله هئي، جنهن ڏانهن ورقه بن نوفل به اشارو ڪري چڪو هو. پهريائين ته حضور صلى الله عليه وسلم ۽ سندس ساٿين کي اهميت نه ڏني ويئي، مٿن مسخريون ۽ ٺٺوليون ڪندا رهيا، پوءِ جڏهن تحريڪ کي وڌندو ۽ ويجهندو ڏٺائون ته مٿن ڪجهه سختيون شروع ڪري ڏنائون. نبوت جي پنجين سال ۾ ڪي صحابه پنهنجي عزيزن جي ظلمن کان تنگ اچي حبش ڏانهن هجرت ڪري ويا، پر پنهنجو دين ۽ ايمان نه ڇڏيائون.

جڏهن مخالفن ڏٺو ته هي ڪنهن به صورت ۾ باز نه ٿا اچن تڏهن هنن لاءِ يعني مسلمانن لاءِ انتهائي سخت قدم کڻڻ لاءِ مشوره ڪيائون ته مسلمانن ۽ انهن جي مددگارن سان سوشل بائيڪاٽ ڪيو وڃي. ڏيڻ، وٺڻ، خريد فروخت، شادي، غمي، مٿي مائٽي مطلب ته هر لحاظ کان تعلقات ختم ڪيا وڃن.

هي معاهدو لکي بيت الله جي دروازي تي لٽڪائي چڙهيائون. ابو طالب حضور صلی اللہ علیہ وسلم ۽ سندن ساٿين کي وٺي وچي جبل جي هڪ واديءَ ۾ رهيو. هي بني هاشمن جي موروثي ملڪيت هئي، جنهن کي شعب ابي طالب چوندا هئا. الله جي ٻانهن ٽي سال ان واديءَ ۾ گذاريا. کائڻ لاءِ ڪجھ نه ملندو هو ته وڻ جا پن کائي وقت ڪاٽيندا هئا. جڏهن الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهن جي استقامت جو امتحان ورتو ۽ هو ان ۾ پاس نڪتا ته دشمن جي دلين ۾ نرمي پيدا ڪيائين.

هنن ان معاهدي کي ختم ڪري ڇڏيو. مسلمان شعب ابي طالب کان ٻاهر آيا. هي نبوت جو ستون سال هو. مخالف وري سر جوڙي مشوره ڪرڻ لڳا ته آخر هن تحريڪ مان جند ڪيئن ڇڏائجي. نيٺ فيصلو ٿيو ته جڏهن هي ماٺهو سختين سان به باز نه ٿا اچن ته پوءِ هنن کي لالچ ڏجي. حقيقت ۾ لالچ تحريڪن لاءِ سڀ کان وڏي آزمائش آهي. هنن پنهنجي سردار عتبه کي حضور صلی اللہ علیہ وسلم جي خدمت ۾ موڪليو. پهچي عرض ڪيائين ته يا محمد صلی اللہ علیہ وسلم آخر توکي ڇا گهرجي؟ ڪنهن وڏي گهراڻي ۾ شاديءَ جي خواهش آهي ته اوهان جي اها خواهش به

پوري ڪرڻ لاءِ تيار آهيون. جيڪڏهن دولت گهرين ٿو ته تنهنجي قدمن ۾ سون ۽ چانديءَ جا انبار لڳائي ڇڏيون. جيڪڏهن اقتدار جو خواهان آهين ته اسان سڀ تنهنجي زير فرمان رهڻ لاءِ تيار آهيون، پر پنهنجي انهي دعوت کان ڦري وڃ. مخالف ويچارا ايترو ئي سوچي پئي سگهيا. هنن جون نگاهون هن دنيا جي محدود سرحدن کان پار ٿيپي ئي نه پئي سگهيون. تنهنڪري عتبه کي پورو يقين هو ته منهن جو هي تير ٺيڪ نشاني تي لڳو آهي ۽ حضور ﷺ جن سندن درخواست قبول ڪندا.

ليڪن حضور ﷺ جن سندس جواب ۾ قرآن پاڪ جون چند آيتون پڙهي کيس مايوس ڪري ڇڏيو. هاڻي قريشين ۽ ٻين مخالفن لاءِ هڪ ئي رستو رهيو ته هو پوري زور سان ۽ پوري قوت سان هن تحريڪ کي دٻائڻ لاءِ تلوار استعمال ڪن، نبوت کي 12 سال گذري چڪا هئا، تحريڪ اسلامي جي دعوت عرب جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پهچي چڪي هئي هر قبيلي مان ڪٿان ٻه ڪٿان چار، ڪٿان 10 ڪٿان 15، افراد ايمان آڻي چڪا ها. پر مدينه ۾ ته ٻه وڏا قبيلا بني اوس ۽ بني خزرج مشرف باسلام ٿي

چڪا ها ۽ هنن حضور ﷺ جن کي مدينه اچڻ ۽ اتي رهڻ جي دعوت به عرض ڪئي هئي.

الله تعاليٰ جي به اها مرضي هئي ته جيڪا اسلام جي دعوت ۽ ان جي برڪات جي پرچار 12 سال ٿيندي رهي آهي، ان کي زمين تي عملاً غالب ۽ قائم ڪيو وڃي، جيئن ماڻهو ان جي خير ۽ برڪت کان فائدو وٺن. ٻئي طرف سرفروشان اسلام جي هڪ اهڙي ٽيم تيار ٿي چڪي هئي جن جي بل بوتي تي اسلامي نظام قائم ٿي سگهيو پئي تنهنڪري الله تعاليٰ پنهنجي حبيب کي معراج تي گهرائي دعوت و تبليغ جي هڪ مرحلي کان نڪري ٻئي مرحلي ۾ داخل ٿيڻ لاءِ هدايتون فرمايون ۽ سورة بني اسرائيل، جنهن ۾ معراج جو واقعو بيان ڪيو ويو آهي، اسلامي رياست جا بنيادي 14 اصول پڻ ڏنا ويا ۽ ان ڳالهه جي به اجازت ڏني ته جڏهن مڪي جي پٿريلي زمين دعوت اسلاميءَ کي قبول ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي ته تون پنهنجي جملي ساٿين سان هجرت ڪري مدينه وڃ ۽ پنهنجي پوريءَ طاقت کي يڪ جاءِ جمع ڪري اتي اسلامي حڪومت قائم ڪر. حضور ﷺ جن نبوت جي تيرهين سال هجرت فرمائن ٿا. 8 ربيع الاول مدينه جي ويجهو ٿن

ميلن جي فاصلي تي قبا نالي ڳوٺ ۾ پهچن ٿا. هتي حضور ﷺ جن 14 ڏينهن قيام فرمايو ۽ پنهنجي هٿڙن مبارڪن سان مسجد جو بنياد رکيو جنهن کي مسجد قبا چيو وڃي ٿو. بعد مدينه شريف ۾ آيا. هن شهر جو اصل نالو يثرب هو پر ماڻهن حضور ﷺ جن پهچڻ سان شهر جو نالو تبديل ڪري مدينه الرسول رکيو. هت به حضور ﷺ جن پهچڻ سان مسجد تعمير ڪرائي ۽ پاڻ سڳورن ڪلهن تي مٽي ڍوئي. هيءَ مسجد اڄ تائين مسجد نبوي جي نالي سان مشهور آهي. اسلامي تحريڪ ۾ مسجد کي تمام وڏي اهميت ۽ مرڪزيت حاصل آهي. مسجد فقط عبادت ۽ پنهنجي رب سان تعلق جوڙڻ جي جڳهه نه آهي، بلڪ مسلمانن لاءِ تعليم گاه ۽ تربيت گاه به آهي. عدالت به آهي ۽ مشوره جي جڳهه به آهي. مسجد جو امام پنهنجي محله يا ڳوٺ جو معلم مربي مفتي ۽ قاضي به آهي . مسجد مسلمانن جي تهذيب جو لازمي جزو بنجي چڪي آهي. جتي به مسلمانن جا ٻه گهر هوندا اتي مسجد هوندي. مسلمانن جي زمينن، کوهن، ڪارخانن، اوطاقن مطلب ته هر جڳهه، جتي به مسلمان چو نه عارضي طور رهندو هوندو مسجد ضرور بنائيندو. پاڻ سڳورا مدينه

شريف پهچندي ئي اسلامي حڪومت جو اعلان فرمائن ٿا ۽ حڪمران جي حيثيت سان گردو نواح جي يهودين سان معاهدا فرمائن ٿا. فقط هڪ شهر قبضي ۾ آهي. ان ڳالھ جو انتظار نه ٿو ڪيو وڃي ته ڪي ٻه چار شهر ٻيا به قبضي ۾ اچن ته پوءِ حڪومت الاهيءَ جو اعلان ڪيو وڃي. اهڙيءَ حڪومت کي اڄ ڪلھ جي اصطلاح ۾ City State چوندا آهن. تحريڪ اسلامي جا دشمن هن ننڍڙيءَ رياست کي قائم ٿيندو ڏسي مڙي خامي ويا ۽ مسلمانن جي استيصال لاءِ حملن تي حملا شروع ڪري ڏنائون. وڏين جنگين مان پهرين جنگ 2 هجريءَ ۾ بدر جي ميدان تي ٿي آهي، جنهن ۾ مشرڪن بري طرح سان شڪست کاڌي. 3 هجريءَ ۾ احد جي لڙائي ۽ 5 هجريءَ ۾ احزاب جي جنگ مشهور آهي. هن لڙائيءَ کان پوءِ حضور ﷺ جن فرمايو ته هاڻي دشمن ڪڏهن به چڙهائي ڪري اسان تي حملو نه ڪندو. 6 هجري حضور ﷺ جن دنيا جي بادشاهن کي اسلامي جي دعوت موڪلي. حضور ﷺ جن مسجد نبويءَ ۾ سڀني مسلمانن کي جمع ڪيو ۽ فرمايائون ته الله تعاليٰ مونکي سڄيءَ دنيا لاءِ رحمت بنائي موڪليو آهي، هينئر اهو

وقت اچي ويو آهي جو توهان هن رحمت کي دنيا وارن ۾ ورهايو ۽ پوريءَ دنيا ۾ حق جو پيغام پهچايو. ان کان پوءِ حضور ﷺ جن پنهنجي صحابه مان چند هوشيار ماڻهن کي منتخب فرمايو ۽ انهن کي اسلام جي دعوت
جا خط ڏيئي بادشاهن ڏانهن اماڻيو جهڙوڪ حبش ايران روم مصر وغيره. هن وقت الله تعاليٰ جي فضل حضور ﷺ جي اعجاز ۽ تدبير ۽ مسلمانن جي ايثار ۽ اخلاص سان سڀ مشڪلاتون دور ٿي ويون هيون. قانون الاهي ملڪ ۾ جاري ٿي ويو. زانين کي سنگسار ڪرڻ، چورن جا هٿ ڪپائڻ، شرابين کي درا لڳائڻ، پرده جي پابندي، ورثه ۽ ترڪه جا احڪام، زڪوات جي ادائگي ۽ اهڙا ٻيا احڪام نازل ٿيا. امام مؤذن محصل ۽ قاضي مقرر ڪيا ويا. عربن جي بي نظام زندگي هڪ نظم ۽ ضبط سان گذرڻ لڳي . البت ٻه رڪاوٽون اڃان موجود هيون، هڪ خيبر ۾ يهودين جون شرارتون، ٻيو مڪه ۾ مشرڪن جا ڪمزور مسلمانن تي مظالم خدا جي فضل سان 6 هجريءَ ۾ يهودين جو آخري قلع خيبر فتح ٿي ويو ۽ اٺين هجريءَ ۾ مڪه شريف کي به فتح ڪري الله جي گهر کي مشرڪن کان آزاد ۽ بتن کان پاڪ ڪيو ويو.

جڏهن مسلمانن کي ڪعبه جي طواف ۽ حج جي آزادي ميسر آئي ته الله تعاليٰ 9 هجري ۾ حج کي سرنديءَ وارن مسلمانن لاءِ فرض فرمايو. پاڻ سڳورا ان سال حج تي وڃي نه سگهيا ۽ ڏهين هجريءَ ۾ آخري حج فرمايائون ۽ عرفات تي نهايت ئي شفقت ڀرين الفاظن ۾ بصيرت افروز خطبه ڏنائون. هي خطبه حجة الوداع جي خطبي سان مشهور آهي. هي هڪ بين الاقوامي منشور آهي جنهن جي افاديت قيامت تائين قائم رهندي. حجة الوداع جي موقع تي هي آيت نازل ٿي،”اليوم اکملت لکم دينکم“.(اڄ مون توهان لاءِ توهان جي دين کي مڪمل ڪيو) جڏهن پوري عرب 12 لک هم چورس ميل زمين تي الله تعاليٰ جي حاڪميت جو جهندو بلند ٿيو حڪومت الله جي نيڪ بندن جي هٿ ۾ آئي، شريعت محمديه علي صاحبهاالصلواة والسلام پوري ملڪ ۾ قانون جي صورت ۾ نافذ ٿي، ماڻهن جي تربيت لاءِ نماز روزو حج ۽ زڪوات فرض ٿيا، چورن جا هٿ ڪپي ملڪ ۾ امن و امان قائم ڪيو ويو. زنا ۽ قذف جي حد جاري ڪري بدڪاري ۽ بداخلاقي جي پاڙ پٽي ويئي، وياج، جوا، شراب، ڳائڻ وڄائڻ ۽ ٻين خرافات کي ممنوع قرار ڏنو ويو، تڏهن الله

تعاليٰ فرمايو ته اڄ مون توهان جي دين کي توهان لاءِ مڪمل ڪيو حضور پاڪﷺ جو هن دنيا ۾ تيستائين رهڻ ضروري هو جيستائين دين مڪمل ٿئي ۽ توحيد جي روشنيءَ سان ڪفر ۽ شرڪ وارو انڌيرو دور ٿي وڃي. حجة الوداع کان پوءِ جڏهن مدينه طيبه پهتا ته صفر جي مهيني ۾ پاڻ سڳورا بيمار ٿي پيا. هيءُ بيماري وڌندي ويئي، مٿان ربيع الاول جو مهينو اچي ويو. جيستائين جسم ۾ طاقت هئي ته پاڻ سڳورا نماز مسجد ۾ پڙهندا رهيا- آخري وقت جڏهن مسجد ۾ اچڻ جي سگهه نه ساري سگهيائون ته ابوبڪر رضه کي نماز پڙهائڻ جو حڪم ڏنائون. آخري وقت ۾ گوياڪ وصيت طور پنهنجي نياڻي حضرت فاطمه رضه ۽ پنهنجي پڦي حضرت صفيه رضه کي پوڪاري چيائين ته توهان خدا لاءِ ڪجهه ڪيو، مان توهان کي خدا کان بچائي نه ٿو سگهان. عام مؤمنن کي مخاطب ٿيندي فرمايائون الله يهودين ۽ نصارن تي لعنت ڪئي چاڪاڻ ته انهن پنهنجي نبين جي قبرن کي سجده گاه بنايو. آخري وقت ۾ حضور ﷺ جن جا چپ مبارڪ چري رهيا هئا ڪانئن هي چوندي ٻڌو ويو الصلواة و ماملڪت ايمانڪم. نماز جو خيال رکجو ۽ ٻانهن سان

نيڪ برتاءُ اختيار ڪجو. بعده آگڙ مٿي ڪنيائون ۽ ٽي دفعا فرمايائون بل الرفق الا علي هاڻي ٻيو ڪو به نه آهي بلڪ هو وڏو رفيق درڪار آهي ۽ سندن روح پاڪ عالم قدس ۾ پهچي ويو.

*

مسلمانو!(ماڻهن جي باري ۾) گهڻي شڪ ڪرڻ کان بچندا رهو ڇو ته ڪي شڪ گناه ۾ (داخل) آهن. (القرآن)

۽ جنهن شخص کا خطا يا ڪو گناه ڪيو هجي ۽ هو پنهنجي انهيءَ قصور کي ڪنهن بي گناه جي مٿان مڙهي ته هن صريحا بهتان ۽ گناه ڪنيو (القرآن)